

1.01
Prejeto 1. 3. 2006

UDK 338.124.4(497.4)"1918/1941"

Žarko Lazarevič*

Stvarnost dojemanja - dojemanje stvarnosti (Velika gospodarska kriza in položaj Slovencev)

IZVLEČEK

V razpravi avtor obravnava polemiko o gospodarskem položaju Slovenije med veliko gospodarsko krizo, ki je potekala na straneh ljubljanskih in beograjskih časopisov *Jutro*, *Trgovski list* in *Narodno blagostanje*. V zaključku razprave vpne polemiko v jugoslovanski okvir in tolmači različno dojemanje gospodarske stvarnosti po letu 1918 s spremembo relativnih cen in posledično spremembo relativnega ekonomskega položaja posameznih jugoslovanskih pokrajin v primerjavi s časom pred prvo svetovno vojno.

Ključne besede: Jugoslavija, Slovenija, gospodarski položaj, gospodarska kriza

ABSTRACT

THE REALITY OF PERCEPTION - THE PERCEPTION OF REALITY (The Great Depression and the economic situation of Slovenes)

In the paper, the author deals with the polemics on the economic situation of Slovenia during the Great Depression, which ran on the pages of the Ljubljana and Belgrade newspapers *Jutro*, *Trgovski list* and *Narodno blagostanje*. At the end, the polemics are placed in the Yugoslav context and different perceptions of the economic reality after 1918 interpreted, with changes in relative prices and, consequently, the relative economic situation of individual Yugoslav provinces compared with the pre-First World War period.

Key words: Yugoslavia, Slovenia, economic trends, the Great Depression

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: zarko.lazarevic@inz.si

22. marca 1934 je v Ljubljani potekalo prvo redno plenarno zasedanje Zbornice za trgovino, obrt in industrijo (TOI). Njen predsednik Ivan Jelačin je v svojem uvodnem nastopu, po ustaljeni navadi, kot nekakšen uvod v razpravo, orisal najbolj pereče gospodarske probleme tistega časa. V povsem običajnem govoru je Jelačin korektno predstavil gospodarske razmere v tedanji Dravski banovini. Izpostavil je zimzeleno temo davkov, izjemno velik padec cen, nizko rentabilnost nekaterih panog, npr. gozdarstva in lesne industrije, veliko nelikvidnost denarnih zavodov. Nadalje, nizko raven proizvodnje, npr. v rudarstvu, in povečano število odjav obrtne in trgovinske dejavnosti. Opozoril je tudi na slab položaj izvoznikov, ki so imeli težave zaradi različnih razmerij dinarja do tujih valut doma in v tujini. Ni pozabil omeniti splošne gospodarske depresije, hkrati tudi ni zamolčal živahnega poslovanja tekstilne industrije. Izpostavil je tudi široko razširjene občutke brezupa kot posledico obubožanja in brezposelnosti.¹

Slog in poudarki Jelačinovega govora niso v ničemer odstopali od splošno sprejetega opisovanja razmer tistega časa. V sami razpravi pa je bilo izrečenih nekaj trditev, ki so vzbudile pozornost sodelavca beograjske revije Narodno blagostanje. Teden dni kasneje je ugledal luč dneva članek s pomenljivim naslovom "Hvala bogu te nije tako". V njem se je nepodpisani avtor obregnil ob izjave, da se gospodarski položaj Dravske banovine v drugih delih države prikazuje preveč ugodno. Razmah tekstilne industrije naj bi namreč zasenčil dojemanje resnosti gospodarskega položaja v Sloveniji med veliko gospodarsko krizo. Nepodpisani avtor pa je nasprotno zatrjeval, da gre Sloveniji bolje kot drugim predelom države, kar je dokazoval z rastjo tekstilne industrije, nekoliko večji produkciji in prodaji premoga kot v preteklem letu ali dveh ter v povečanju števila zavarovanih delavcev.²

Prav veliko časa ni preteklo in Narodno blagostanje je pričakovano dobilo odgovor. Voljo do polemiziranja in dokazovanja nasprotnega so našli pri Trgovskem listu. Že na prvi strani so objavili članek "A žal je le tako". V njem so vzeli v bran Ivana Jelačina in v polemiko vnesli dodatno dimenzijo. Tako kot Jelačin so terjali obravnavo gospodarstva kot celote in ne samo na izoliranih izsekih. S tega stališča je bila podoba Slovenije slaba, navkljub temu da so posamezne panoge bile v nekoliko bolj ugodnih razmerah.

V Narodnem blagostanju so šli korak naprej in izrekli tisto, kar v prvem članku niso, a je viselo v zraku. Na osnovi podatkov o relativnih deležih zavarovanih delavcev v Sloveniji znotraj jugoslovanske celote so zapisali nekaj Slovencem nevsječnih trditev. Po njihovem je bila zastopanost slovenske industrije nadpovprečna, predvsem v tistih panogah, ki so tudi v kriznih letih beležile manjšo ali večjo konjunkturo. Opozorili so tudi na cenovna nesorazmerja, na t. i. škarje cen, med kmetijskimi in industrijskimi cenami. Zaradi relativno nižjega upada industrijskih cen naj bi se škarje cen široko razprle v korist industrije, se pravi Dravske banovine zaradi visokega deleža v jugoslovanskih industrijskih zmogljivostih. Pravzaprav naj bi zaradi tega prebivalci v drugih delih države plačevali določen tribut industriji Dravske banovine. Nato so pikro zaključili, da če gospodom okoli Trgovskega lista ta dejstva niso povšeči, naj vedo, da pri ekonomskih problemih veljajo samo

¹ Jutro, 23. 3. 1934, št. 67, Naši gospodarski problemi.

² Narodno blagostanje, 1934, št. 14, str. 214.

dejstva in ne domneve.³ In kdo naj bi operiral z dejstvi, je bilo za pisca Narodnega blagostanja seveda nesporno.

Zunaj vsakega dvoma je, da tako izzivalne besede niso mogle ostati brez odziva. Pri Trgovskem listu so užaljeno zapisali, da če kdo plačuje komu tribut, potem ga Slovenci vojvodinskim mlinom in da je treba razumeti, da v Sloveniji, ob slabih pogojih za razvoj kmetijstva, ni druge možnosti za blaginjo prebivalstva kot pospešena industrializacija. Tega naj ne bi prav dobro razumeli v Beogradu in zato naj ne bi prav veliko storili v prid hitrejšemu industrijskemu razvoju Slovenije.⁴

Ob izzivalnih trditvah o plačevanju tributa je v polemiko vstopilo tudi ljubljansko Jutro. Svoj članek so pomenljivo naslovlili "Ali nam gre res dobro?". V njem so odprli vprašanje primerjave položaja v Sloveniji pred krizo in seveda v letu 1934. Sklep, ki so ga lahko potegnili, je bil več kot jasen. Gospodarsko stanje Slovenije je bilo v taki primerjavi videti klavrno. Zatrdili so tudi, da je glede na relativne deleže upad industrijske produkcije v Sloveniji največji v državi, in da trenutno malenkostno izboljšanje ne more nadoknaditi velikega izpada. Misli o plačevanju tributa pa so vzeli za "nepremišljene trditve", nevredne resnega časopisa, kar naj bi Narodno blagostanje drugače nedvomno bilo.⁵

Polemiko, na katero ni bilo več odgovora, je nekaj mesecev kasneje z zapoznelim odzivom zaključil dr. Emil Palič iz Beograda, ki je čutil potrebo, da natančno razmeji vprašanje slovenskega tributa vojvodinskih mlinom, kar so v svoji repliki trdili pri Trgovskem listu. Pričakovano argumentov v prid Trgovskemu listu ni našel, nasprotnih pa veliko. V zaključku pa je ugotovil, da res obstaja obveznost plačevanja tributa, vendar ta tribut plačujejo državne železnice z znižano tarifo za prevoz žita. A ne samo to podjetje, tribut naj bi plačevali tudi potrošniki v Dravski banovini. In to tribut slovenskim mlinom, katerih proizvodni stroški naj bi znatno presegali vojvodinske tekmece.⁶ Posledično se je to poznalo tudi v ceni moke in vseh na tem temelječih proizvodov.

V skopih obrisih, se pravi v bistvenih poudarkih, predstavljena polemika izpostavlja zanimiv vidik. Z začetkom na obrobni temi je kaj kmalu zašla v slepo ulico. Brez velikega ovinkarjenja so udeleženci debato takoj prenesli na drugo področje. Že sama misel, da naj bi, po začetni trditvi v Narodnem blagostanju, v Sloveniji prišlo do rahlega izboljšanja gospodarskih razmer v primerjavi s prejšnjim letom, je slovenske udeležence navdajala z nezaupanjem. Slutili so, da se v ozadju prvotnih besed skriva nekaj drugega, že večkrat slišani očitek. In niso se motili. Zato so celotno izmenjavo mnenj hitro prenesli na drug teren. Polemiko so premaknili na vprašanje položaja Dravske banovine oziroma Slovenije v Jugoslaviji, in sicer na gospodarskem področju.

Ob tem pa se je več kot očitno pokazalo, da je način dojemanja stvarnosti hudo narazen. In na to je opozarjal tudi anonimni pisec oziroma uredništvo Narodnega blagostanja, ko je izpostavljalo nerazumljiv pesimizem pri ocenjevanju gospodarskih razmer v Sloveniji, zlasti v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi predeli. Na tej točki so imeli prav, saj slovenskim udeležencem polemike zlepa ni šlo z jezika priznanje, da je v Sloveniji stanje nekoliko boljše kot v drugih predelih države. Če

³ Narodno blagostanje, 1934, št. 16, str. 245.

⁴ Narodno blagostanje, 1934, št. 18, str. 278.

⁵ Jutro, 17. 4. 1934.

⁶ Narodno blagostanje, 1934, št. 25.

pa so to že priznali, so tako dejstvo hitro relativizirali z drugimi podatki in ga tako postavljali v manj ugodno luč. Hkrati je uredništvo Narodnega blagostanja na drugi strani izkazalo neizmerno nerazumevanje za slovenska izhodišča. Tudi za ped ni bilo pripravljeno stopiti nasproti stališčem Trgovskega lista ali Jutra in položaj obravnavati celovito, namesto posameznih dejstev. Slovenski udeleženci so namer- no ali pa nehote gospodarski položaj Slovenije v letu 1934 primerjali s slovenskim stanjem izpred petih let. Se pravi z letom 1929, gospodarsko enim najuspešnejših let vse do druge svetovne vojne. In ta primerjava, če se naslonimo na zapisane besede umirjenega Rudolfa Marna, je kazala klavrno stanje v letu 1934. Če postavimo v ospredje le nekaj točk lahko ugotovimo naslednje:

- leta 1929 naraščajoči obseg industrijske proizvodnje, leta 1934 komaj za- znavna rast na znatno nižji ravni v vseh panogah, z izjemo tekstilne industrije;
- leta 1929 presežna likvidnost denarnih zavodov, leta 1934 absolutna nelik- vidnost, denarni zavodi pod zakonsko zaščito pred terjatvami vlagateljev;
- leta 1929 slabo zaznavna brezposelnost, leta 1934 je več kot očitna, spremlja jo večja ali manjša revščina;
- raven kmetijskih cen iz leta 1929 se je do leta 1934 prepopolvila, obubožanje kmečkega prebivalstva je bilo splošno in veliko;⁷
- število trgovin se je v letu 1934 glede na leto 1929 zmanjšalo za dobro petino; v istem času se je število prijavljenih obrtnikov znižalo za približno desetino;⁸
- leta 1929 kupna moč prebivalstva zadostna, da je dajala spodbudo trgovini, obrti in nenazadnje tudi industriji, leta 1934 je bila znatno nižja.

Vsa ta dejstva so močno zaznamovala in tudi opredeljevala slovensko doživ- ljanje velike gospodarske krize in slovenskega položaja v tem času, pri čemer davčne problematike, netilca žolčnih razprav, niti nisem posebej izpostavljaj. Ured- ništvo Narodnega blagostanja pa nikakor ni moglo doumeti, da merilo s slovenske strani ni bilo jugoslovansko povprečje oziroma položaj drugih jugoslovanskih po- krajajin na znatno nižji stopnji gospodarskega razvoja, kot je bila Slovenija. In ravno tovrstno perspektivo so nenehno postavljali v ospredje. Zato so bili tako neprikrito presenečeni nad slovenskim pesimizmom, ko je beseda nanesla na ocenjevanje gospodarskega stanja posameznih delov države. Niso mogli doumeti, da samoza- dovoljstva ni bilo mogoče graditi na primerjavi z Vardarsko banovino. Nasprotno, za Slovence so bili merilo lastni dosežki v preteklih, ekonomsko bolj svetlih letih.

Jedrnatno je tako videnje oziroma vsesplošno občutenje velike gospodarske krize predstavil tajnik ljubljanske Zbornice TOI in poslanec z liste Jugoslovanske nacio- nalne stranke Jure Koce pri proračunski razpravi za leto 1935/36. Njegova iz- vajanja so bila ostra in niso dopuščala dvoma. V marsičem je povzema, oziroma dopolnjeval stališča slovenskih udeležencev v prej predstavljeni polemiki. Njegove besede do bile: *"Pogosto slišimo, da je industrija v Dravski banovini cvetoča, da se tu dosežajo veliki gospodarski uspehi, da je skoraj vsa država potrošnik slovenskih industrijskih izdelkov ter da je zato Slovenija sposobna, da izdatno prispeva k splošnim proračunskim namenom... Slovenija je deželca, v kateri se živi najdražje. Že davno pa je prenehala biti Slovenija cvetoča. Bivši režimi so s svojo davčno,*

⁷ Rudolf Marn: Gospodarski položaj Dravske banovine danes in pred petimi leti. V: Tehnika in gospodarstvo, 1935, št. 10-12, str. 169-172.

⁸ Janko Traven: Gospodarska kriza v luči statistike pridobitnih podjetij. V: Tehnika in gos- podarstvo, 1939, št. 11-12, str. 257-258.

*industrijsko, tarifno in prometno politiko dosegli, da je vse svetlo, kar se danes v Sloveniji vidi, samo navidezno, da pa je pravo lice popolnoma drugačno. Kriza, ki je sosedne države samo pretresla, je Slovenijo zaradi neuvidevnosti odločujočih bivših činiteljev naravnost upropastila... cela vrsta tvornic stoji ali dela z minimalnim izkoriščanjem svoje kapacitete. Velika večina tvornic dela le proti naročilu, da obratujejo le, kadar imajo naročila. Samo manjši del tvornic je tako srečen, da more delati na zalogo... Na eni strani se mora Dravska banovina boriti za svoj življenjski obstanek, na drugi se mora boriti proti najostrejši tuji konkurenci... Če se torej čuje trditev, kakor smo jo slišali v zadnjih letih ponovno, da ni več treba razširiti industrije v Sloveniji, potem se moramo vprašati, kaj pa naj dela potem Dravska banovina? Bolj ko kdajkoli prej je potrebno Sloveniji posvetiti izredno pozornost in preudarno skrb, da bi se opomogla od težke bolezni... Vsaj to je treba doseči, da se zopet povrne gospodarsko stanje, ki smo ga že imeli pred letom 1931. Niti zdaleka pa ne bomo dosegli stanja proizvodnje sosednih držav."*⁹

Koče ni zanikal napredovanja tekstilne industrije, vendar je njeno uspešnost relativiziral z zelo nizkimi plačami. Ko njegovim besedam odstranimo poteze politične poetike, se nam jasno izriše javno utrjena podoba doživljanja velike gospodarske krize med slovenskimi mnenjskimi voditelji. In ravno različna izhodišča so prišla do izraza tudi v polemiki med Narodnim blagostanjem in Trgovskim listom oziroma Jutrom. Pričala so o različnem dojemaju stvarnosti in različni stvarnosti dojemanja oziroma tolmačenja dejstev. Pri vsem skupaj so nesporna dejstva, ki sta jih navajali obe strani, bila le orodje za dokazovanje že prej izoblikovanih stališč, v prvi polovici tridesetih let so se samo zaostrila.

In ravno zaradi tega predstavljena polemika po vsebinski plati ni presenečenje. Gre za ilustracijo stanja duha v državi. Gre za vprašanja, ki so imela pridružen prvovrstni politični naboj, še zlasti v večnacionalni državi z izjemno velikimi regionalnimi razlikami, ob hkratni neizenačeni gospodarski strukturi. Zaradi tega so tudi hitro zašla na slepi tir. Tovrstne debate so z večjo ali manjšo intenzivnostjo redno spremljale politično in gospodarsko življenje od nastanka države pa vse do druge svetovne vojne.

Na državni ravni so doživele vrhunec po maju 1938, ko je izšla znamenita knjiga Rudolfa Bićanića "Ekonomska podloga hrvatskog pitanja". Knjiga je v beograjskem intelektualnem okolju doživela izjemen odmev. Prvovrstno težo ji je dajalo dejstvo, da jo je založil in tudi spodbudil njen nastanek čelni hrvaški politik Vladko Maček. Bićanić je s knjigo poskušal "znanstveno utemeljiti" ekonomsko plat hrvaških zahtev po notranje politični preureditvi države. Osnovno Bićanićevo stališče, za katerega išče argumentacijo skozi celotno knjigo, je ocena, da je srbska oblast s političnim nadzorom državnih mehanizmov in poudarjeno vlogo države v gospodarskem življenju, spravila v ekonomsko podrejen položaj Hrvaško in z njo tudi Slovenijo, Bosno in Vojvodino. Obvladovanje državnih mehanizmov z različnimi ukrepi, predvsem na finančnem področju, naj bi pripomoglo k stanju, ko naj bi se že kazala težnja prenosa ekonomske moči v Beograd, to je v politični center države.¹⁰

⁹ Naše gospodarsko stanje. Govor narodnega poslanca dr. Koceta Jureta v proračunski razpravi na 7. seji Narodne skupščine dne 21. julija 1935. po stenografskih zapiskih Narodne skupščine. V samozaložbi.

¹⁰ Rudolf Bićanić: Ekonomska podloga hrvatskog pitanja. Zagreb 1938.

Bićanić je knjigo, ki predstavlja zbir dolgoletnih neštetokrat izrečenih očitkov v jugoslovanskih političnih prerekanjih, razdelil na tri dele in jih zelo sugestivno naslovil, da ne bi bilo dvoma o njegovih osnovnih izhodiščih. V prvem delu je opredelil Jugoslavijo kot večnacionalno državo z relativno srbsko prevlado. Pozabil pa ni na izpostavljanje ekonomske pomembnosti t.i. "prečanskih" krajev za novo državo, tako po zmogljivostih, proizvodnji in tudi pomenu v zunanjetrgovinski menjavi in posledično s tem na primeru razporeditve carinskih dajatev. V prvem poglavju z naslovom "Izkoriščevanje hrvatskih krajeva ili trgovina sa žrtvama Srbije" je javnosti razgrnil svoje videnje in izračune "dote", ki sta jo v jugoslovanski "zakon" prinesli Srbija in Hrvaška. Nadalje razpravlja o predvojnih dolgovi in njihovem plačevanju ter o bolečem vprašanju financiranja obnove Srbije po prvi svetovni vojni. Repertoar očitkov srbski politiki je nadaljeval z vprašanjem valutne reforme s poudarjenim očitkom o namernem oškodovanju kronskega območja ob menjavi in s kasnejšo finančno in denarno politiko v državi, ki jo je dopolnjevala pristranska davčna politika v korist Srbije. Po Bićaniću vse skupaj v imenu srbskega žrtvovanja med prvo svetovno vojno, v tridesetih letih z uvedbo diktature pa v imenu državne in narodne enotnosti. Tako je naslovil tudi drugo poglavje, "Priča o državnom i narodnom jedinstvu ili srbijanska hegemonija kao sistem", kjer je v treh razdelkih analiziral izdatke državne blagajne in obvladovanje države prek "srbijanske birokracije" s širjenjem negotovosti, nasilja in korupcije. Posebno pozornost je namenil državi kot "ekonomskemu dejavniku", izpostavljal je pristransko odločanje o državnih investicijah in vojaških dobavah ter poslovanje državnih podjetij in bank. V zaključku tega poglavja pa je poudaril izjemno veliko vlogo države v jugoslovanskem gospodarstvu kot največjega delodajalca, investitorja, kupca, trgovca (notranja in zunanja trgovina), lastnika telekomunikacij in prometnih sredstev. Hkrati pa je država prek državnih bank zajemala tudi največji delež akumuliranega kapitala. Njegov sklep je bil jasen "Sav se ekonomski život nastoji podrći državi. A svaka se promjena državnog poredka, koji nesumljivo služi srbijanskoj oligarhiji, sprečava argumentom 'čuvanja države', to jest u poslednjoj liniji silom".¹¹ Zaključno poglavje ("Posljedice i perspektive ili pokušaji srbijanskog imperializma") pa preveva močno prepričanje, da se bodo razmere spremenile - "prečanskim Srbima kao i Srbijancima, koji nisu korisnici vladajućeg sistema je mjesto, da se bore uz Hrvate, za promjenu državne organizacije".¹² Bićanić je knjigo zaključil z osnovno trditvijo, s katero je knjigo tudi začel, kajti zadnji stavek se glasi: "Državno i narodno jedinstvo je samo priča. Stvarnost je hegemonija srbijanske vladajuće oligarhije, koja sistematski izrabljuje hrvatske i prečanske krajeve."¹³

Bićanićeva knjiga je na srbski strani izzvala množico odmevov, replik ali ugovorov, ki so leta 1940 združeni v knjigi izšli pod naslovom "Istina o ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja" z zelo jasnim podnaslovom "Odgovor g. dr. Bićaniću". Množico člankov bi lahko povzeli v ogorčenju srbske strani, da naj bi Hrvaška (in tudi Slovenija) pridobila nov trg in s tem priložnost hitrejšega gospodarskega razvoja. V okolju protekcionistične gospodarske politike naj bi Hrvaška (Slovenija) še povečala konkurenčne prednosti pred Srbijo zaradi bolj uravnotežene gospodarske

¹¹ Prav tam, str. 203.

¹² Prav tam, str. 219.

¹³ Prav tam, str. 224.

strukture. Medtem ko je bila Hrvaška (Slovenija) že deloma industrializirana, pa je bila Srbija še vedno krepko prevladujoče agrarna dežela. Z novo državo naj bi največ pridobili severni jugoslovanski kraji. V spremenjenih razmerah po letu 1918 naj srbsko gospodarstvo zaradi močne hrvaške/slovenske konkurence ne bi moglo v celoti izkoristiti vseh sistemskih spodbud, v ekonomskem smislu paternalistične države, ki si je za prvi cilj postavila zaščito nacionalnih ekonomskih interesov oziroma krepitev domačega podjetništva v industriji.¹⁴

Srbski oponenti so Bićaniću priznavali pogum za jasno definiranje stališč, hkrati pa so mu neizmerno zamerili, da se ni vključil v izmenjavo mnenj. Obenem so jih obhajale zle slutnje, saj je Bićanić postal visok državni uradnik, ki je bil na položaju, da je določal usmeritve jugoslovanske gospodarske politike. Srbski oponenti takrat niso mogli vedeti, da bo to le za kratek čas. Strah ima pač velike oči. Zaradi tega so tudi čutili potrebo, da intervenirajo, pa čeprav z zamudo, saj se je serija člankov začela šele jeseni 1939 in trajala do pomladi 1940, potem ko je bila Banovina Hrvaška že oblikovana. S stališča intelektualcev okrog "Srbskega glasa", kjer so objavljali "protibićanićevske" članke, ni bil pomemben Rudolf Bićanić, temveč se jim zdelo, da je problem drugje in veliko širši in globlji ter zaradi tega tudi veliko bolj nevaren. Pomembno se jim je zdelo, da je Bićanić samo javno in na enem mestu obelodanil celoten kompleks "dojemanj in predsodkov, kot tudi duh in način vodenja javnih zadev, ki temeljijo na osnovni in nesramni neresnici o srbskem izkoriščanju Hrvaške in Hrvatov".¹⁵ In ravno ti predsodki so jih skrbeli, zato tudi toliko odgovorov, ki pa niso polemizirali s celoto Bićanićevega dela, temveč samo z najbolj "zavajajočimi" tezami, predvsem z osnovno tezo o izkoriščanju Hrvaške in prečanskih krajev v celoti. Na drugi strani pa Bićanićeve knjige niso jemali drugače kot političen "pamflet", ki je bil tiskan z namenom utemeljiti hrvaška stališča pri preurejanju države oziroma reševanju hrvaškega vprašanja. Tudi pri Srbskem glasu, kjer so izdali knjigo odgovorov na Bićanićevo brošuro, so podobno kot Bićanić, svoje prepričanje strnili v zadnji odstavek. Ta se kot rdeča nit vleče skozi celoten zbornik beograjskih razprav: "Ova knjiga doprineće da se sruši osnovna neistina i kleveta o 'izrabljivanju Hrvata' i 'hegemoniji Srba', i da se odkrije prava podloga hrvatskog pitanja. Samim tim, srušiće se i sve ono što je na toj neistini sazdano, i naći će se onakvo rešenje takozvanog hrvatskog pitanja, kakvo odgovara njegovoj pravoj podlozi".¹⁶

In kakšen je bil slovenski odziv na definiranje aktualnega in idealiziranega položaja Hrvatov in Srbov znotraj jugoslovanske države? Navsezadnje sta obe knjigi, zagrebška in beograjska, govorili ravno o tem. Slovensko vzporednico zgoraj predstavljenim delom najdemo v delu Andreja Gosarja Banovina Slovenija, ki tudi povzema splošno razpoloženje slovenskih mnenjskih voditeljev. Gre za razmišljanje na povsem drugi ravni, za trezno in umirjeno analizo obstoječih razmer in iz tega izpeljan sklep, pa čeprav je opozarjal na podobne probleme kot Bićanić. Gosar je izhajal iz podmene, da jugoslovanska unitarno zasnovana gospodarska in socialna politika ne upošteva v zadostni meri slovenskih interesov, potreb in posebnosti. Zato bi bila potrebna posebna, slovenska "narodno gospodarska in socialna po-

¹⁴ Istina o ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja. Odgovor g. dr. Bićaniću. Beograd 1940.

¹⁵ Prav tam, str. 121.

¹⁶ Prav tam, str. 123.

litika",¹⁷ ki pa je bila mogoča le z jasno razmejitvijo pristojnosti med centrom in banovinami. Banovina Slovenija bi omogočila uspešno nadgraditev dotodanjih slovenskih dosežkov, zagotovila bi hitrejši gospodarski razvoj Slovenije. Gosarju je bilo namreč jasno, "da daje vprav sedanja centralistična ureditev države osrednjim oblastem veliko več možnosti za umetno pospeševanje velikopotezne industrializacije južnih predelov države, kot bi to bilo mogoče ob enakomernejši in pravičnejši razdelitvi politične in finančne moči po vseh pokrajinah države. Koliko pa je ta razvoj v smeri industrializacije utemeljen v naravnih stvarnih življenjskih potrebah in pogojih, bi se mu zaman skušali upirati. Namesto tega bi morali misliti v prvi vrsti na to, kako se mu bomo pravočasno prilagodili. Ravno za ta namen pa nam bo politična in finančna samostojnost slovenske banovine največ koristila in pomagala".¹⁸

Dosedanje nizanje stališč in podrobna primerjava nasprotujočih si dojemanj stvarnosti, predvsem hrvaških in srbskih, pokaže, da so nasprotja in spori izvirali že od prvih dni jugoslovanske države. Pričajo o različnem videnju in občutenju države. Hkrati pričajo tudi o velikih spremembah v relativnostnem položaju posameznih pokrajin v jugoslovanski državi. In ravno v tem se skriva ključ za razumevanje tako nasprotujočih si stališč. Vsaj v osnovnih potezah je zato treba predstaviti najbolj značilne spremembe po letu 1918, po oblikovanju jugoslovanskega gospodarskega prostora.

Jugoslovanski gospodarski prostor je bil nedvomno drugačen kot tisti do leta 1918. Njegovo težišče je ležalo na jugovzhodu. Bil je bistveno manj konkurenčen, država je imela povsem agrarni značaj. To je imelo otipljive posledice pri oblikovanju in vodenju gospodarske politike ter določanju razvojnih prioritet. Z beograjskega zornega kota se je zdelo, da gre za razširjeno Srbijo. Po tem vzoru so Jugoslavijo oblikovali kot relativno zaprto, protekcionistično tržišče. Branik pred tujo konkurenco so bile precej visoke zaščitne carine, kar naj bi dalo priložnost razmahu domačega podjetništva, predvsem v industriji. Presenetljivo so bile carinske stopnje najvišje ravno na področju kmetijstva in prehrambenih izdelkov. Vloga države z državnimi in paradržavnimi podjetji, industrijskimi ali bančnimi, je bila v tem konceptu nepogrešljiva. Srbski poslovneži so, prav nič drugače kakor so bili vajeni v času pred prvo svetovno vojno, državo kot orodje za uresničevanje lastnih podjetniških interesov neredko uporabljali v svoj prid.¹⁹ Državni intervencionizem oziroma povečana vloga države v ekonomiji se je okrepila v tridesetih letih, med veliko gospodarsko krizo in zlasti po njej.²⁰

Prevladujoče načelo v jugoslovanski gospodarski politiki je bilo oblikovanje narodnega kapitala v narodni državi oziroma zaščita nacionalnega interesa v gospodarstvu. Nacionalni interes pa so istovetili s pripadnostjo nosilcev ekonomske pobude jugoslovanski državi oziroma jugoslovanskemu narodu, kakorkoli so ga že definirali. Krepitev nacionalnega kapitala/interesa je v gospodarsko protekcionistični državi seveda šla na račun potrošnikov, kar je najbolj prišlo do izraza s

¹⁷ Andrej Gosar: Osnovna narodnogospodarska in socialna vprašanja Slovenije. V: Bohinjski teden : zbornik predavanj akademskega kulturnosocialnega tedna SKAD Zarje v letu 1939. Ljubljana 1940, str. 89-102.

¹⁸ Andrej Gosar: Banovina Slovenija : politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana 1940, str. 23.

¹⁹ Mijo Mirković: Ekonomska historija Jugoslavije. Zagreb 1958, str. 332-413.

²⁰ Smiljana Đurović: Državna intervencija u industriji Jugoslavije. Beograd 1986.

spremembo relativnih cen. V novem protekcionističnem okolju so industrijske cene nesorazmerno zrasle v primerjavi s kmetijskimi glede na stanje pred prvo svetovno vojno.²¹

Hkrati se je spremenil tudi relativnostni položaj nekdanjih področij habsburške monarhije. Slovenija, Hrvaška in Vojvodina so na mah postale gospodarsko in tehnološko najnaprednejši del države, kraji in prebivalstvo pa v povprečju med najbogatejšimi v državi. In to kljub temu, da so bili njihovi dotedanji gospodarski dosežki v habsburškem okviru precej skromni.²² Brez vpliva na samozavest, predvsem politično, to gotovo ni moglo ostati. Sprememba relativnostnega položaja v politično, kulturno in gospodarsko sila raznorodni državi je imela večplastne posledice, zlasti na fiskalnem področju. Slovenija in Hrvaška npr. sta v Jugoslaviji postali neto plačniki, kar je bil povod nenehnih političnih konfliktov.

Vir tovrstnih konfrontacij je bil v političnem in gospodarskem nesorazmerju v državi. Politična moč se je osredotočila v Beogradu, ekonomska je bila locirana v Sloveniji in na Hrvaškem. Nosilci politične premoči torej niso zmogli tudi ekonomske nadvlade. V primerjavi s habsburško monarhijo je torej nastopila nova dimenzija, manj razviti naj bi določali pogoje gospodarjenja. Srbska stran je z obvladovanjem državnih mehanizmov, to je s prerazdeljevanjem, tudi prek ali mimo fiskalnega sistema, uravnoteževala ekonomsko nekonkurenčnost. Navzven se je ta spopad kazal kot spopad med centralistično in avtonomistično zasnovo družbenega mehanizma. Šlo je za boj, kdo bo določal razvojne prioritete oziroma gospodarsko politiko države. Šlo je za boj, kdo bo v večji meri uporabljal državo za krepitev lastne ekonomske moči. Politiki iz severnih jugoslovanskih predelov so terjali svoj delež pri tem.

V času izida Bićanićeve knjige se je tudi jasno izpostavilo, da je Jugoslavija odvisna od srbsko - hrvaških odnosov oziroma razmerij. Ob koncu tridesetih let se je tudi izkazalo, resda v spremenjenih mednarodnih političnih okoliščinah, da politične premoči dolgoročno ni mogoče zagotavljati brez ustrezne ekonomske prevlade. Tudi odkrita diktatura ni mogla prevesiti tehtnice. V Jugoslaviji je končno prišlo do nujnega in dolgo pričakovanega kompromisa. S sporazumom o vzpostavitvi Banovine Hrvaške, proti koncu poletja 1939, so k oblikovanju državne politike, tudi gospodarske, poleg srbskih pripustili tudi hrvaške politične in gospodarske elite.

Spremembe relativnih cen in položaja posamezne pokrajine znotraj jugoslovanskih meja v primerjavi s stanjem pred prvo svetovno vojno so nesporno prizadele vse prebivalce jugoslovanske države. Pri tem so bili seveda pomembni viri in struktura dohodkov ter sestava porabe posameznikov ali družbe kot celote na pokrajinski oziroma državni ravni, kar je imelo občutne posledice. In prav to dejstvo je bilo najbolj odločujoče pri presoji lastnega položaja po letu 1918, tudi med veliko gospodarsko krizo.

²¹ Rudolf Bićanić: *Economic policy in socialist Yugoslavia*. Cambridge 1973, str. 6-21.

²² Razkorak zgovorno ilustrira podatek, da je v letu 1910 npr. slovenski bruto proizvod na prebivalca presegal jugoslovanskega za trikrat. Slovenski bruto proizvod na prebivalca v letu 1910 je dosegal 220 dolarjev, v južnih predelih Jugoslavije pa borih 70 do 80 dolarjev. Toussaint Hočevar: *The Structure of the Slovenian Economy 1848-1963*. New York 1965, str. 114.

 Žarko Lazarević

 THE REALITY OF PERCEPTION - THE PERCEPTION OF REALITY
 (The Great Depression and the economic situation of Slovenes)

 S u m m a r y

A casual remark about the poor economic situation of Slovenia during the Great Depression provoked a reaction in *Narodno blagostanje*, Belgrade's economic journal, becoming a source of polemics on the different economic situations of individual provinces within the new Yugoslav state. These polemics proved to be a dialogue of the deaf and the "convinced". Without much deviation, the debaters immediately changed the subject. The very idea that, after the initial statement in *Narodno blagostanje*, there should have been a slight improvement in the Slovene economic situation, as compared with the previous year, filled the Slovene debaters with distrust. The subject of the polemics was therefore shifted to the economic situation of Dravska banovina i.e. Slovenia within Yugoslavia. It became more than apparent that the perception of reality differed greatly between the participants who gave very diverse interpretations of undisputable facts. In Belgrade, the Slovene situation was compared with others in Yugoslavia, while in Slovenia, the year 1929, one of the economically most successful, was used as a criterion. The conclusions they both arrived at were, of course, diametrically opposite.

The polemics are better understood when placed in the Yugoslav context, in that of the Serbo-Croat relations and polemics, which were sparked by the book by Rudolf Bićanić, entitled *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja (The Economic Basis of the Croat Question)* published in 1938. The Bićanić starting point was that the Serbian government, through its political control of state mechanisms and emphasis on the state's role in the economy, pushed Croatia and, along with it, Slovenia, Bosnia and Vojvodina, into an economically inferior position.

The difference in perceptions had its roots in the changing of relative prices and, consequently, the economic standing of individual Yugoslav provinces, as compared with that before the First World War. An important role was also played by the sources and the structure of revenues, as well as the structure of individual and public expenditure at provincial and national levels, which had significant consequences. This was the most decisive factor in assessing one's situation after 1918 and also during the Great Depression.